

Lidia Vianu: „Traducătorul este pian și pianist în același timp“

Monica Manolachi

Scrittoarea Lidia Vianu traduce literatură română în engleză și poezie contemporană britanică în română. A inițiat, între altele, Masteratul pentru Traducerea Textului Literar Contemporan în cadrul Facultății de Limbi Străine a Universității București și Masterclass-ul de traducere literară „Lidia Vianu’s Students Translates”. Din anul 2017, Lidia Vianu organizează un concurs anual de poezie românească, ai cărui câștigători sunt traduși și publicați în engleză.

Înainte să alcătuiesc setul acesta de întrebări, am citit și am ascultat ce ați răspuns în alte interviuri din trecut. Sunteți printre profesorii de la Facultatea de limbi și literaturi străine de la Universitatea din București care au o prezență consistentă în spațiul mediatic, național și internațional, de unde reiese înțelegerea nevoii universitarului de a comunica frecvent cu societatea, cu alte instituții, cu lumea în care trăim. În zilele noastre, mai mult decât în trecut, este esențială cunoașterea unei limbi străine, dacă nu a mai multora. Din fericire, există diverse opțiuni. Dumneavoastră ați învățat limbi străine de la nativi. Ce simțeați? Cum a fost când ați cumpărat primul televizor și ați urmărit primele filme subtitrate în limba română?

Televizorul era o noutate în România când eu abia aveam câțiva ani... Filmele erau întotdeauna subtitrate, în comunism. Da, e drept, am avut acest mic noroc: să învăț și cu profesori pentru care limba predată era limba maternă. La șapte ani am avut norocul să dea părinții mei peste o franțuzoaică: am învățat metodic franceza cu ea, mai bine de doisprezece ani. În clasa a patra am avut la școală o profesoară de rusă rusoaică. Și ce bine mi-a prins. M-a pus să învăț toate declinările și conjugările. Și apoi le-am uitat pe amândouă. Nu de tot, doar atât cât să nu pot vorbi fluent. Pentru că, odată ce m-am concentrat pe engleză, nu mi-a mai ajuns timpul să mă răspândesc. Doar că, la engleză, norocul să am un profesor englez m-a găsit târziu, abia în primul an de facultate.

Cum se învăța atunci? Cu ce metode și ce cărți?

Atunci pur și simplu *se învăța*. Deprinderea unei limbi este o chestiune de mare concentrare. Atenția a intrat acum într-o perioadă de dipersare. „Învăț, dar nu mă zgâlțâi: ce, dacă nu țin minte verbele neregulate?” Profesorii ca tine și ca mine fac și ei ce pot. Noi ne ocupăm de o părticică din inteligența studenților, dar nu avem nicio putere asupra lumii lor. Iar lumea lor este o imensitate de „tab”-uri deschise simultan în google, unde altundeva?

Cum v-ați descoperit pasiunea pentru limbi străine? Care a fost momentul când ați spus: îmi place, așa ceva aș vrea să fac eu toată viața?

M-am gândit de multe ori la asta. De ce simt eu că nu aș fi putut face altceva? Nu cred că motivul a fost marea mea ușurință de a deprinde limbile străine. Mai degrabă a fost o pasiune pentru cuvânt, o nevoie de a afla de ce eu zic Nu, atunci când alte neamuri zic *Non, Nein, No, Hem...* Cum de cuvintele încă seamănă între ele, după veacuri de dispersare în atâtea limbi? Ce limbă se vorbea oare cândva, la începuturi? E pasionant de citit Emanuel Swedenborg, pe tema asta. Dar mai ales *Finnegans Wake*, non-romanul lui James Joyce.

Swedenborg?

E un filozof suedez, autorul unei cărți cu titlul *Heaven and Hell*. A fost scrisă inițial în latină, *De Coelo et Ejus Mirabilibus, et de Inferno, ex Auditis et Visis*. Foarte târziu în existența mea mi-am dat seama că înainte de vârsta de patru ani – când am început să citesc – eu știam că meseria mea va fi cuvântul. Este, probabil, prima mea amintire, de pe când aveam mai puțin de doi ani: eram singură la geam, priveam copacii îngălbenind și mă întrebam: „De ce or fi zicând toți *Toamnă*, când de fapt ar trebui să fie *Doamnă*?” Era drama cuvintelor a căror origine îndepărtată n-o știm întotdeauna, sau, în orice caz, nu la vârsta de doi ani. Știam vorba [interzisă în comunism] „doamnă”, dar habar nu aveam cum s-a alcătuit grupul de litere „toamnă”. Cam așa a început marea mea aventură cu vorbele... Cu o indignare că nu știu destul. Era, indirect, o indignare împotriva interdicțiilor comuniste, suportate greu de o biată familie burgheză sărăcită sub linia subzistenței. Imitam exasperarea părinților mei, care, nici ei la rândul lor, nu se puteau exprima... Fascinant, câte straturi de sens poate avea pe ea o vorbă aparent univocă, dar de fapt semănând cu un sfeșnic de alamă înnegrit de praf, de ceară, de degete. Apare din senin o emoție, o amintire, ceva foarte intim, și istoria câtorva litere la un loc se înviorează, se umple de culori: pentru fiecare în mod diferit. Cine mai poate să creadă în cuvinte univoce nu are imaginație – ce altceva pot să zic?

Mama dumneavoastră a fost și ea traducătoare. Cum era pe atunci?

La vremea aceea, engleza era și ea în sediul din Strada Edgar Quinet. În Strada Pitar Moș era Institutul Maxim Gorki.

Înseamnă că vorbim despre anii '50, după ce în '48 fusese desființat Institutul Sfânta Maria, iar sediul din Pitar Moș intrase în proprietatea statului...

Da. Cred, însă, că știu mai multe de la George Sandulescu despre perioada aceea decât de la mama mea, care învățase pe pielea ei că, în vremuri de tiranie, unica scăpare este să-ți ții gura. Pentru ea existau în primul rând cărțile – acolo unde comunicai cu o altă inteligență fără să te expui. Ești doar tu și pagina de hârtie. Așa că a adunat o bibliotecă din care norocoasa de mine m-am hrănit multă vreme. Probabil că, dacă aș fi căutat Nietzsche, de pildă, la orice bibliotecă

publică în anii '60, mă alegeam cu o notă la securitate. Dar eu aveam acasă *Ainsi parlait Zarathoustra*.

În adolescență ați citit mult. Ce autori v-au rămas la inimă și de ce?

N-am citit nici măcar o părticică din câte aş fi vrut... M-a intrigat primul text citit, o povestioară comunistă, „Oul năzdrăvan.” Nu pot uita repulsia pe care mi-a stârnit-o. Stăteam scufundată într-un fotoliu uriaș, în sobă era jar [la propriu], și eu, la nici patru ani, citeam un amestec stupid de cuvinte, de fraze artificiale. „Dacă astea sunt cărțile, păi mai bine nu citesc,” mi-am spus. Acuma știu că asta se aplică la toată literatura care s-a pus în slujba comunismului. Atunci era o autentică revoltă ignorantă. Mi-au rămas în suflet toate cărțile adevărate. Dacă mă convingeau, îmi plăceau. Bucuria intelectuală adevărată în fața unei cărți a venit abia în facultate. Noroc că am scăpat cu doar 11 ani de școală comunistă. Sunt mulți care vorbesc nostalgic despre școala primară, de liceu. Eu le-am urât cu patimă. Tot ce am învățat, am învățat în afara lor. Acolo era o îndoctrinare continuă, de care abia așteptam să mă scutur, să ajung acasă și să citesc lucruri adevărate. Pasionante au fost bibliografiile cursurilor universitare la engleză. Nu prea puteau să le cenzureze. Nu pot să uit că acolo s-au strecurat *Brave New World* și *Areopagitica* [John Milton despre cenzură la 1644!]. Facultatea de engleză întreagă era o conspirație împotriva politizării. Dacă am preda cu adevărat literatura astăzi așa cum se preda ea altădată, dacă studenții ar ajunge să citească cu patimă, zi lumină și mai ales în vacanțele lungi de vară, am mai fi și acum o armă de combătut analfabetismul gândirii. Dar studenții noștri de azi citesc rezumate pe Google și învață pentru examen cursuri înecate în studii culturale. Sigur, asta când nu sunt la serviciu.

Exista vreun ceneclu la care participați sau aveți un mic grup de prieteni cu care purtați discuții pe teme literare?

Exista un cerc studențesc, coordonat de profesorul George Sandulescu. Din anul al doilea de facultate m-a luat să mă ocup de cerc împreună cu el. Veneau mulți colegi. Chiar era interesant.

Înainte de 1989, a trece granița era de cele mai multe ori un delict. Ce ați simțit când ați ieșit din țară prima oară?

Da, asta a fost greu. Visam non-stop să călătoresc. O singură dată, în anul cu marele cutremur, am scăpat 10 zile la Nisipurile de Aur. Nu am ajuns la plajă. Am bătut Bulgaria cu piciorul, cu nesaț: Sofia, Plovdiv, Balçic... Nu conta, și satele îmi plăceau, îmi plăcea tot. E fascinant să vezi oameni locuind în biserică – la propriu: biserica devenise dormitorul unei bătrâne. Ni se puseseră în vedere să nu ne abatem cu mașina de la ruta București-Varna, dar n-am pățit nimic. Presupun că securiștii bulgari erau ocupați cu bulgarii lor. Abia în 1991 am ieșit cu adevărat. M-am trezit din coșmarul comunist direct în „jungla capitalistă”: am predat doi ani la universitățile din New York și San Francisco. M-am dus la ei cu entuziasmul mamei mele: „Să vină americanii!” Și trebuie să recunosc că America a venit pentru mine: am trăit literalmente

în bibliotecă. Noaptea îmi luam de citit acasă. Altfel cum aş fi putut eu să predau literatură engleză contemporană, când în facultate ideea de „Secolul XX” se opriase la Virginia Woolf? Bursa mea Fulbright devenise sinonimă cu „Au venit americanii”...

Anul acesta se împlinesc 30 de ani de la Revoluție. Povestiți-ne despre impactul momentului 1989 asupra predării limbilor străine. În ce mă privește, îmi amintesc că rusa învățată în primii cinci ani de studiu s-a împrușcat în următorii trei ani de liceu. Între timp, la Liceul Ion Creangă au fost introduse în programă și alte limbi, cum ar fi japoneza. În dimineața zilei de 11 septembrie 2001 am fost fericită să aflu că am intrat la limbi străine, însă când am ajuns seara acasă, am văzut pe ecranul televizorului cum fumegau turnurile gemene din New York. Extaz și agonie în doar câteva ore. Ce zile istorice v-au rămas întipărite în memorie și de ce?

Nu mă pot împiedica să încep prin a spune că încă nu avem istorie. Suntem într-un purgatoriu politic. Nu am repere în acești ultimi 30 de ani. Poate că e și din vina mea: m-am opus cu disperare socialismului, am trăit, cum zicea Voltaire, cultivându-mi o „grădina a mea”. Nu am fost și nu sunt sociabilă. Singurătatea a fost un mod de viață și este și acum. Nu votez cu nimeni. Nu vreau să fiu șef și nu am nicio gașcă. Asta explică, bănuiesc, decalajul dintre viața mea interioară și epoca aceasta. Nu m-am mai uitat la televizor de când am înființat editura *Contemporary Literature Press*, pentru care am lucrat 18 ore pe zi, timp de zece ani. „Revoluția” este un cuvânt la care nu subscriu. A fost o scurtă senzație de eliberare. Ni s-a dat liber la cărți și la internet – lucru pentru care sunt profund recunoscătoare. Dar ceea ce s-a petrecut după 25 decembrie a fost cu totul altceva... În ce privește elanul predării limbii engleze imediat după 1989, aparent el a sporit. De fapt, nivelul a scăzut enorm foarte curând după aceea. A venit peste noi „predarea comunicativă”, care a format și studenții noștri de astăzi. Mare păcat de tradiția românilor în predarea unei limbi străine ca *langue et civilisation*. Acum, o echipă de profesori temerari se străduiesc să revină la predarea de altădată: nu se mai poate. S-a schimbat ceva în mentalul profesorilor. Dacă nu-și amuză clasa, ei simt că nu și-au îndeplinit menirea – și probabil că au dreptate. Și eu am trecut de la cursul tradițional, la facultate, la cursul interactiv. Dar eu făceam asta mascat dintotdeauna: adică predam textul prin discuții cu studenții din sală, evitând să înșir criticii literari care l-au parazitat. Plec din învățământ cu regretul că predarea limbii engleze la toate nivelurile trebuie schimbată din temelii, și eu, una, pur și simplu nu știu încotro ori cum... În puțini ani de aici încolo, cursurile facultății de engleză vor arăta cu totul altfel. De cei din generația ta depinde cum vor arăta ele.

În ziua de azi, când multe dicționare sunt la un clic distanță și se învață mult de pe ecrane, o mare parte dintre abordările pedagogice se transformă sau apar altele noi. Mă întreb cât de pregătiți sunt românii pentru aceste schimbări, cât sunt de conștienți de ele, cât de rezistenți, cât de intuitivi, cât de creativi... În 2006, ați inițiat Masteratul pentru Traducerea Textului Literar Contemporan (MTTLC), specializat în engleză și română, pe care l-am urmat și eu cu mare plăcere. Sunteți de părere că „predarea prin traducere funcționează”. Ce factori credeți că o favorizează?

Predarea prin traducere este singura modalitate de a înțelege textul literar în profunzime. Ea este cea mai bună unealtă critică. Studenții din 2006 erau încă doritori de cultură, citeau mult, discutau cu plăcere. Cultura actuală este cu totul altfel: este dominată de ubicuitate, dispersare prodigioasă a atenției, pierderea noțiunii de carte pe hârtie. S-a schimbat lumea. Nu știu ce anume ar ajunge la sufletul și entuziasmul studenților de azi. Sau poate aș ști, dar mai am foarte multe de făcut și nu mai am timp să mă reinventez.

Într-un interviu anterior, spuneți că „de când l-am pornit, am sentimentul că mă reinventez”. Ce înseamnă reinventarea personală în contextul instituțional dat?

A fost o iluzie. Nu mă reinventam, din păcate. Știi cum se spune, „năravul din fire...” Am făcut ce știam eu mai bine: analiză de text prin toate mijloacele și mai ales prin traducere, adică înțelegând limbajul autorului până la cele mai subtile nuanțe.

Vorbeți la un moment dat despre acceptarea unei doze de incertitudine în ceea ce faceți. Cum vă motivează în momentul în care apare nevoia de a face schimbări?

Incetitudine este un mod de a numi speranța. Am sperat și eu că ceea ce fac va dura, că masteratul va face școală. După 10 ani și mai bine, văd că nu stau lucrurile chiar așa. Pe de altă parte, mă gândeam că editura va eșua prima. Ei bine, editura crește încă. Am ajuns în *Times Literary Supplement*, în *New York Times Review*, la televiziune, la radio, pe toate continentele... Editura e solidă, câtă vreme pot s-o duc mai departe. Nu văd pe nimeni în jur care să preia ce fac eu. N-are nimic: au să vină alte cauze de apărut. Pentru moment, eu încerc și aștept: *certus an, incertus quando*.

În 2009, ați înființat Contemporary Literature Press, asociată masteratului, prin ale cărei activități le arătați studenților ce înseamnă munca editorială. Care este specificul editurii? Ce fel de cărți sunt?

Am numit-o „Editura online a Universității din București, pentru studiul limbii engleze prin literatură.” A fost ideea Profesorului Sandulescu, care m-a ajutat enorm. Seria de 130 volume *A Manual for the Advanced Study of James Joyce's Finnegans Wake* i se datorează lui în primul rând. Este unul dintre puținii joyceeni clari, profunzi și care știu să ajungă la rădăcina sensurilor. Am învățat multe de la el. Cred că seria noastră a fost prima resursă recomandată chiar și de James Joyce International Foundation încă din anul 2010. Este acolo cercetare științifică de cea mai bună calitate, făcută în așa fel încât să deschidă ochii și profesorilor, și ucenicilor lor. Am încercat să promovăm câteva serii la editură. Mai întâi literatura clasică, editată bilingv, uneori chiar trilingv. Am publicat Petronius în română, engleză și latină, de exemplu. Și multe altele. Am publicat manuale clasice de predare a limbii și literaturii engleze. Manualele vechi de engleză au autori români, mulți uitați, așa că am făcut o colecție de istorie a anglisticii românești. Am adunat în ea cărți abandonate pe nedrept, unele din fondul academiei, altele din biblioteci vechi, cum era cea a Profesorului Sandulescu, ori cea a mamei mele. Am mai publicat majoritatea pieselor lui Shakespeare în traduceri vechi de referință: aici ne-a ajutat

Biblioteca Academiei Române. Mărturisesc cu satisfacție că nu ne-am încurcat cu Studiile Culturale, pe care nici el, nici eu nu le prea înghițim. Debuturile sunt puține, întâmplătoare. Ne-au interesat în primul rând cărțile scrise într-o engleză de la care studentul să aibă ce învăța. În sfârșit, sunt peste 500 de volume aici, <https://editura.mttlc.ro/>.

Dintr-un interviu anterior cu poeta Ioana Ieronim reiese că centrul de greutate al tuturor activităților dumneavoastră este ideea aceasta de a lucra cot la cot, profesorul cu studenții. Cum v-ați dat seama de importanța sa? Ați avut profesori care lucrau astfel sau este ceva ce v-ați dorit multă vreme și, într-un final, s-a realizat? Cum funcționează și care sunt avantajele?

Aproape 10 ani, editura s-a hrănit din entuziasmul masteranzilor, într-adevăr. Lucram cu ei, îi învățam să facă lucruri destul de complicate – confruntare de text, revizuire –, dar și operații mai simple de corectură, editare în pagină, scanare și asamblarea imaginilor în volum. Eu am învățat singură. De un an și ceva, entuziasmul a scăzut. E de înțeles: nu editori vor deveni după absolvire masteranzii mei. Practic toate studiile filologice sunt într-o criză produsă de faptul că ele pregăteau în principal profesori, dar în acest moment nimeni nu poate trăi din predare... Soarta unei facultăți căreia i-a murit meseria pentru care își pregătea studenții este sumbră. Încă o dată, sper ca tinerii tăi colegi să redreseze situația, să lege din nou studiul universitar al limbii engleze de o profesie din care studentul să poată trăi după absolvire. Eu caut drumuri de 12 ani... Am încercat tot ce am putut pentru masteranzii mei: subtitrare, supratitrare, traducere de site-uri culturale [gen Radio România Muzical], colaborări cu traduceri de poezie la toate revistele din țară, colaborări cu TVR, UNATC și multe, foarte multe altele. Problema este că slujbele bănoase au migrat din domeniul culturii spre acea meserie instabilă a „serviciilor”, adică ceea ce fac „multinaționalele”. Pentru moment, acolo intră o enormă forță de muncă. Nu va dura mult și nu este o specializare solidă, dar, acestea fiind vremurile, nu putem lupta cu realitatea. Sau putem. Cu mult curaj, putem. Așa că editura rămâne ce a fost de la bun început: o întreprindere temerară.

V-ați ferit mereu de politică, de politicile impuse și absurde. Lucrul cot la cot, profesorul cu studenții, este totuși și el o politică (polis = oraș), un mod de socializare urbană. Politica dumneavoastră sunt studenții și masteranzii cărora le predați arta traducerii. Apreciați că modul acesta de lucru participativ s-a transformat în normalitate și în domeniul educațional în ultimul timp? Dacă nu încă, de ce anume ar fi nevoie?

Până nu demult, da, am lucrat cot la cot cu masteranzii, pentru că ne lega același entuziasm pentru cartea scrisă, pentru literatură, pentru autorii uitați, care trebuiau păstrați vii. A fost perioada de glorie. Mai am și acum masteranzi doritori de literatură, și care fac și lucruri neplătite, însă marea lor majoritate vin la masterat cu o slujbă fără de care nu pot exista și li se pare o impietate dacă le cer să facă activități neplătite. Ori, editura noastră este sută la sută non-profit... Metoda mea didactică nu mai e de mare folos, iar de ceva vreme încoace chiar mă bate gândul să mă axez pe editură și să mă retrag de la catedră. Trebuia să vină și acest moment. Am multe cărți de editat, am cărțile mele nepublicate și amânate îndelung. Dar

ieșirea din profesia căreia i-am fost credincioasă o viață nu e un lucru comod. Nu știu ce anume este „normalitatea” de astăzi. De aici pleacă și tristețea mea.

Lucrați aproape de studenți, le sunteți ca o mamă. Mizați nu doar pe plăcerea lor de a învăța, ci și pe utilitatea masteratului pentru ce vor face ulterior. Ce ar însemna acreditarea lui ca program academic la standarde europene? Ce se negociază și ce nu? Acum câțiva ani, ați trimis dosar la Comisia Europeană pentru a include masteratul de traduceri literare în rețeaua europeană de masterate de traducere. Ce s-a întâmplat?

S-a întâmplat că Europa este cu un pas înaintea noastră. Eram în anul III la engleză atunci când Levițchi ne-a povestit istorioara unui computer care a fost pus să traducă „out of sight, out of mind”, și rezultatul a fost „a blind idiot”... Ca de obicei, învățământul este o pierdere continuă și deloc o acumulare, așa că Europa a făcut un mic pas înainte – traducerea asistată de computer – și un pas de uriaș înapoi: EMT nu acordă titlul de program european [European Master’s in Translation] decât aceluia care fac traduceri specializate. Literatura este exclusă, iar cei care traduc texte cu vocabular specializat au obligația să folosească softuri comune, adică să traducă toți la fel. Este aici un sentiment fals de comuniune și o imbecilizare, necesară, poate, *mais ça n’empêche*. Eu am refuzat să merg în direcția decerebralizării.

Într-adevăr, în cazul traducerilor literare, computerele sunt utile doar până la un punct. Factorul uman primează. Poate că a venit momentul ca europenii (inclusiv românii) să-și dea seama că viitorul culturii și literaturii pe continent depinde și de cât de bune sunt școlile locale de traducere, că oricând e loc de mai bine. Într-un interviu recent pentru Radio România Cultural, doamna Florica Dimitrescu, lingvista noastră nonagenară, amintea că limba română e un *carrefour*, o intersecție de limbi latine, de slavonă, de turcă etc. Dat fiind că traducerea literară presupune pentru noi, evident, și limba română, cum ar putea fi favorizat factorul uman?

Atunci când vine vorba de finanțări, totul e improbabil... Nu sunt bună la *fundraising*. S-ar putea face foarte multe, cu condiția să se ocupe altcineva de contabilitate. De idei nu duc lipsă...

De doisprezece ani încoace, există la MTTLC și cursul de editare media, susținut de traducătorul și jurnalistul Bogdan Stănescu. În ce constă acest curs și cum se derulează?

Este un curs care, am sperat eu, va da masteranzilor o profesie cât de cât legată de literatură și plătită onorabil. Subtitrarea a devenit azi cel mai citit text literar. Bogdan Stănescu, profesorul care o predă, are 25 de ani de subtitrare pentru TVR, și până anul acesta a fost „prof” preferat al masteranzilor. Anul acesta cred că s-a rupt undeva firul. Masteranzii vin cu slujba de acasă și nu renunță la un salariu decent pentru o cultură cu care abia mai pot să-și cumpere o șapcă și un covrig. Nu este deloc vina lor. Ei au inteligența să se adapteze vremurilor. Dascălii lor nu o au și vor plăti cu locul de muncă dacă nu vor descoperi cum să facă un

compromis între ceea ce le place lor să predea și ceea ce au nevoie studenții să învețe pentru a-și câștiga traiul. Acesta este punctul la care, la vârsta mea, îmi permit să bat în retragere.

Ați creat recent la facultate, în sala James Joyce, Biblioteca Leon Levițchi pentru tinerii traducători. Care sunt obiectivele acesteia?

Mai întâi a fost lupta să asigur o sală masteratului. Am făcut ceea ce se chema în 2006 o „platformă”, un grant care a dotat zece săli cu computere, table interactive, aparatură pentru videoconferință. Atunci am început să gândesc sala James Joyce. Am luptat mult pentru fiecare amănunt [bănci noi, scaune noi, catedră nouă, rafturi pentru cărți], iar în acest moment suntem gata să deschidem porțile. Am avut donații generoase de carte din toate părțile: scriitori, traducători, profesori. Avem și o bibliotecară de la 1 ianuarie 2019, așa că mai trebuie un singur amănunt: să-i găsim pe cei care mai citesc carte pe hârtie.

Au loc aici întâlniri cu scriitori și traducători, un club de traducere. Poate ar fi bun și un club de lectură, un concurs de traducere, un pic mai multă promovare. În ce alte direcții s-ar putea extinde activitățile masteratului?

Eu am încercat tot ce mi-a dat prin minte. Sper să aibă cei tineri mai mult succes.

Să schimbăm puțin cursul interviului. Care sunt valorile pe care le prețuiți cel mai mult și de ce? De-a lungul timpului ați publicat poezie și roman, cărți de critică, antologii, interviuri, traduceri etc. Cum vedeți relația dintre scris și traducere, se ajută reciproc sau sunt în conflict? În ce condiții pot coabita pașnic?

Universitarul are ochelari de cal. Pentru el primul lucru este „publish or perish”. Probabil că acesta este unul dintre motivele pentru care cred că sunt pregătită să fac un pas înapoi. Dintotdeauna am vrut să scriu. Dar am trecut universitatea pe locul întâi. Universitatea din București rămâne pentru mine *alma mater*, locul unde de la 17 ani am vrut să profez. Dar cărțile pe care le-am scris ca universitar nu mă mai reprezintă. Teoria în literatură vine numai după textul studiat și nu înainte, ca să mă exprim civilizat. Nu mai am chef să fac teorie. Cât despre rest, *l'homme propose, Dieu dispose*. De la o vreme, îmi vin tot mai des în minte proverbele franțuzești ale tatălui meu...

Ce diferențe vedeți între cei care sunt doar traducători și traducătorii scriitori?

E un avantaj să știi ce poți face cu limbajul ca scriitor. Dă curaj și dă o unealtă în plus traducătorului din noi. Poate tocmai de aceea am tradus eu mai multă poezie și poate de aceea ea a apărut în Anglia, a luat un premiu european.

După 1989, ați publicat un volum de interviuri despre cenzură cu scriitori români. Povestiți-ne despre istoria apariției acestei cărți. Ce probleme au fost până să fie tipărită? Cum a fost receptată după publicare?

Marea mea bucurie în 1989 a fost că m-am eliberat de opreliștile puse de comunism limbajului și gândirii. N-am putut scoate nicio carte înainte. Nici măcar *Engleza cu cheie* ori măcar o traducere din Joseph Conrad. Am gândit cartea despre cenzură în engleză, dar nu m-am gândit cine o s-o vrea aici în engleză. Nu aveam exercițiul de a mă gândi la publicare. Spre norocul meu, s-a întâmplat să vină în România un mic congres [mai degrabă o șuetă] Joyce, și acolo unul dintre joyceenii americani mi-a sugerat s-o dau la Central European University Press, care avea o directoare și o echipă de americani pe atunci, la începuturi. Au acceptat-o imediat. Nu au modificat nicio virgulă. Din păcate, însă, au tăiat mult din selecția de texte scrise de autorii intervievați, adică din proza ori poezia lor. Puse la un loc, declarațiile din interviu și literatura lor aveau de demonstrat ceva ce nu puteam exprima direct. Și îmi dau seama că și acum aș ezita. Ideea era că, dacă a existat o cenzură adevărată în comunism, literatura scrisă în vremea aceea era un mare compromis. Nu mi-au plăcut niciodată compromisurile. *Censorship in Romania*, abia acum îmi dau seama, era o carte profund morală. Din cauza scurtării selecției de texte gândite de mine, pentru mulți nu a fost deloc limpede de ce, de pildă, încep eu cartea cu fostul ministru al educației. Cartea aceea, *Censorship in Romania*, a adus și primul efect al „junglei capitaliste”: americanii au plecat, editura a rămas pe mâna celor din Budapesta, care m-au trecut doar editor la o carte în care totul era al meu: interviurile, selecția de texte, traducerea lor, corectura. În plus, la o lună după apariție, am primit un răvaș care mă anunța că sunt datoare editurii 500 de dolari pentru că nu am predat un index, care nu mi se ceruse niciodată. De atunci, mușchetarii vând cartea și acum, ca în Dumas, după 20 de ani. Mă întreabă o mulțime de oameni dacă nu am un exemplar în plus, fiindcă prețul nu este comod, și nu mă cred când le spun că am exact un exemplar, al meu. Poveștile liberalizării...

Întreb pentru cititorii interviului, care poate nu au timp să citească studiile recente despre cenzura scrisului de dinainte de 1989: de ce era așa de greu să se publice literatură înainte de 1989?

Mi-e greu să dau un răspuns. În mod cert, eu nu am putut să public, și *it was not for lack of trying*. Am încercat cu traduceri, cu manualul de engleză, cu volume academice. N-am cunoscut pe cine trebuia, n-am fost destul de bună, n-am știut să fac un compromis decent cu ceea ce nu se povestea. Sentimentul meu final a rămas că, oricum ar fi fost, a fost vina mea.

Despre poezia și proza pe care le-ați publicat ați spus mai demult că „au fost un accident” ori că „am scris la noroc”. Au avut cenzura și autocenzura vreun rol în formarea acestui punct de vedere?

Nu cred. A fost o bătălie cu mine, pe care am pierdut-o, probabil, din lipsă de talent. Judec, ca românul, imparțial. Abia acum, în deceniul șapte al vieții mele, mi-am găsit o voce. Poate nu e bună nici asta, dar, pentru prima oară după o viață în care am tot scris, sunt de acord cu mine când recitesc.

Să vorbim puțin despre volumul *English with a Key*, din care și eu am lucrat cu mare plăcere și am învățat să pescuiesc sensuri. Prin alegerea unor „cuvinte potrivite”, ați reușit să lăsați în urmă nu doar o carte de exerciții pentru tinerii porniți pe drumul traducerilor, ci și să transmiteți bucuria, entuziasmul de a scrie și nevoia de a folosi cuvântul pentru a păstra un echilibru între limba sursă și limba țintă. Ce simțeați când scriați la ea?

Văzând eu că nu am nicio șansă să public nimic nicăieri, m-am gândit la o carte despre ce fac eu mai bine. Profesorii de engleză au avut întotdeauna o a doua slujbă: meditațiile. Îmi făcusem o metodă a mea, după ce am citit cam tot ce se putea citi, începând cu Levițchi. Știam ce-i trebuie unui elev de școală ca să intre la engleză, știam tot ce nu se face la școală, ce cărți nu au, cum îi pot ajuta. Am pus toate acestea într-o carte cu haz. Am dat la o parte tractoarele și omul nou, le-am înlocuit cu animale, plante, nații, pești, zburătoare: toate au devenit eroi de istorioare care uneori se opreau doar la o propoziție. Am avut grijă să fie acolo gramatica esențială... Cam asta e rețeta: gramatică și haz. După Motanul Arpagic al Anei Blandiana, nu mă mir că cei care m-ar fi putut ajuta să o public s-au înspăimântat. Confirmarea acestei părți a vieții mele – lucrul cu un singur elev, până când ajunge student – a venit curând după 1990, când am scos cartea din sertar și a ajuns să fie cumpărată peste tot în țară. Alt bestseller nu am.

Cu cine sau cu ce ați compara traducătorul? Dar actul traducerii, cu ce seamănă?

Traducătorul este pian și pianist în același timp. Atâta grijă trebuie să aibă traducătorul, să nu traducă niciodată „a blind idiot”. El regândește opera unui scriitor, englez ori de altă nație, în limba lui maternă: o rescrie. Se pune exact în papucii autorului, înțelege bine tot ce vrea să spună acesta, iar după aceea reia enunțul, lăsând cuvintele să vină la el. Nu ajunge dicționarul. E foarte rară situația în care merge traducerea cuvânt cu cuvânt. Un traducător are nevoie și el de inspirație. Drept care el chiar se simte partener la creație. Apropierea aproape intimă de creator, însă, îl poate face să traducă adesea altceva decât a spus scriitorul. Orgoliul traducătorului e un mare pericol. Sigur, Paul Valéry avea dreptate când zicea, *L'homme de génie est celui qui m'en donne*. Firește că ne lăsăm uneori duși de val și credem că fără noi cartea aceea pe care o traducem nu ar exista. Trebuie să avem grijă să ne revenim din extaz înainte ca cineva să ne spună: amice, scoți traduceri din mâneci ca un saltimbanc.

De-a lungul anilor ați tradus nenumărate cărți, mai ales de poezie. Care ar fi virtuțile unui bun traducător și cum le-ați interpreta în lumina zilelor noastre?

Mă feresc să gândesc reguli. Un traducător bun este cu siguranță creator. Creația lui este alta decât cea a autorului. Întotdeauna am preferat să învăț din practică. Teoria e marota acestor timpuri, și, din păcate, a eșuat. Nimic nu poate fi explicat sută la sută. E bine să căutăm explicații, curiozitatea este esențială, dar să nu ne așteptăm la răspunsuri: noi le găsim, noi le aplicăm și tot noi ne dăm seama la un moment dat că totul este fluid, totul trebuie luat și înțeles de la capăt, iar și iar.

Se vorbește despre invizibilitatea traducătorului. Ce înseamnă lucrul acesta?

E un cuvânt. Găsit de un teoretician și eseist, el însuși traducător. De multe ori m-am întrebat dacă nu a simțit și el că propriii lui termeni *come back to haunt him*, cum a pățit T. S. Eliot. Cum pățesc toți cei care cred că au produs o teorie, cheia tuturor situațiilor practice. Tot ce produc ei de fapt sunt cuvinte. Cuvintele acestea, citate la nesfârșit, uneori prelungite de teoriile altora, se demonetizează, ajung să fie folosite de persoane care nu au citit textul întreg, dar au auzit formula și se gândesc că ea „dă bine” într-un text academic, pentru că toată lumea a auzit de Lawrence Venuti, nu-i așa? Aceste vocabule sacre, deseori inventate de scriitori de geniu, au sens numai în textul original. Reluate la nesfârșit, ele fac mai mult rău decât bine. Cum zicea atât de adevărat David Lodge [iată, comit și eu păcatul de a cita un alt critic, dar *it's for a good cause*], *words come to the writer already violated by other men* [cuvintele unui scriitor au fost deja violate de alții înaintea lui]...

Se spune despre intuiție că este un mod de a privi cu sufletul. Cât de mult contează intuiția pentru traducători și interpreți?

Frumos. Da, intuiția este esențială. Ea cuprinde tot ceea ce nu putem spune, nu putem teoretiza, nu putem legifera. Ea este pentru traducător ceea ce este talentul pentru autor. Și, dacă mă gândesc bine, tot talent se cheamă...

Care sunt traducătorii români pe care îi admirați?

Mi-ar plăcea să pot răspunde, dar în viața asta nu am avut vreme să citesc în traducere decât textele pe care eventual le-am confruntat cu originalul. Cum nu există text perfect, greșeli găsim în tot locul, așa că nu admir niciun traducător, începând cu mine însămi. Revenind în timp la propriile mele traduceri, mi-am găsit atât de multe alunecări, încât mi-a fost rușine de mine. Dar găsesc uneori la alții soluții de traducere care mă fac să gândesc: „Genial!”

Ce părere aveți despre retraducere, când este necesară și de ce?

Întrucât, după părerea mea, traducerea este cea mai bună interpretare a unei opere literare, în mod sigur o re-traducere va aduce o lumină nouă. Nu deține nimeni monopolul asupra unui text, și nu există doi traducători care să traducă exact la fel, cu toate că se folosesc de aceeași limbă. Limba maternă este vie, se schimbă, își pierde expresii, creează altele, convențiile ei se modifică și de cele mai multe ori greșelile devin norme, după o vreme. Dacă cineva traduce drama din Dickens, iar altcineva este sensibil la umorul autorului, cei doi vor traduce de fapt două cărți diferite. Opera își are deschiderea ei: „Lăsați traducătorii să vină la mine...”

Dar despre retraducerea intralingvistică (de exemplu, *Alice in Wonderland* pentru cine cunoaște limba la nivel elementar)?

Aprob cu ochii închiși orice activitate care promovează literatura, pentru că în ziua de azi mă tem că literatura este în mare pericol. Se pierde mult, dar se câștigă o șansă la supraviețuire.

Ați tradus multe poezii de-a lungul timpului. Care dintre ele v-au rămas la suflet și de ce? Atunci când este nevoie să alegeți textele pe care le traduceți, de ce criterii țineți seama în mod special? Cum vă dați seama că un text este bun de tradus?

Nu spun ceva nou dacă răspund că cel mai mult iubesc textul pe care-l traduc acum. Le-am iubit pe toate la vremea lor. Orice text este potrivit să fie tradus, chiar și lozincile își au interesul lor. Un singur criteriu am: să văd eu ceva în textul acela. Nu mă încumet să spun ce anume. Intuiția, cum ziceai, face asta în locul meu, și mă descarc de responsabilitate cu încântare. Acum îmi dau seama: atâția teoreticieni ai traducerii au fost ori sunt, și niciunul nu s-a gândit să discute o teorie a talentului... *That will be the day.*

Ce traduceți în acest moment?

Traduc o miniantologie a poezilor Bloodaxe, apoi un volum de inedite pe care mi l-a încredințat Alan Brownjohn, volumul concursului național de poezie „Lidia Vianu Translates” și două poete foarte bune din Anglia... Ar mai fi, dar nu știu cât apuc să fac.

Ce ați observat în fața unor specii literare diverse în momentul traducerii? *Totul trebuie tradus* (2015) afirmă Bogdan Ghiu. Chiar poate fi tradus totul?

O să mă ierți dacă o să am aici o reacție exclusivistă... Da, totul poate fi tradus. Dacă traducătorul simte așa, atunci chiar trebuie tradus. Și, cu toate acestea, filologul din mine nu se poate împiedica să spună: dacă vrei să citești Voltaire, învață franceză. Cândva, așa făceau iubitorii de literatură. *Nel mezzo del cammin di nostra vita...* Eliot a învățat italiană învățând Dante pe dinafară. Nu putem – ce păcat – să învățăm toate limbile lumii. Dacă ne-am încumeta, ori dacă vrem să discutăm ce și când [nu] trebuie să traducem, poate ar fi bine de început cu James Joyce, *Finnegans Wake*.

La masterclass-ul pe care l-ați lansat în urmă cu trei ani la MTTL, participanții care au lucrat împreună cu poezii britanici au putut vedea că fidelitatea traducerii este un mit. Tânărul traducător crește și se obișnuiește cu ideea de a urmări fidelitatea față de textul original, însă în practică este nevoie și de orientarea spre audiență, deci pot exista variante în funcție de publicul cititor care nu este o masă amorfă, ci format din segmente diverse. Cum comentați existența acestor faze?

Cum ziceam, fiecare traducere este pe de o parte opera originală, iar pe de altă parte ea este altă carte. Îmi amintesc fără să vreau o scurtă întâmplare. Un nevăzător îmi povestea că ascultă Dickens, *David Copperfield*. I-am spus că e plin internetul de audiotexts, pot să-i indic câteva foarte profesioniste, care pun în valoare originalul. „A, nu,” mi-a răspuns. „Eu citesc rescrieri.” Nu înțelegem. „Adică cineva reia povestea și o scrie altfel, alt final, de pildă.” Sigur, variante și variante. Nu intru în discuția aceea cu rezumatele cărților de pe google, care înlocuiesc lectura din ce în ce mai conștiincios. Viața merge înainte. Cum zicea și Stalin, „Nu contează că

dușmanii ne ponegresc. Important este că se vorbește despre noi peste tot!" Cam așa stau lucrurile și cu literatura.

Care ar fi tipurile de capcane de care devin conștienți tinerii traducători?

Tu vrei să fac eu aici un mic curs despre cei care se pricep prea bine să arate cu degetul: „Ia uite ce prostie zice ăla!” Sigur că sunt capcane, iar „a blind idiot” este una clasică. Nimeni nu e ferit de gafe, ba chiar unele de proporții. Unicul meu sfat pentru traducător este să se recitească periodic și va descoperi singur... Teoria Traducerii, ca și Studiile Culturale ori Teoria Literaturii, creează texte fără obiect. Ele etalează o falsă cultură. Traducerea se fură, se muncește, își trage seva dintr-o trudă de pălmaș, ca să ajungi să înțelegi corect contextele pe care le traduci. Îți alegi singur ceea ce te școalește mai bine în opera altora, înveți din propriile greșeli și, mai ales, nu crezi că o traducere este veșnică. Vârstele traducătorului sunt multe. Un singur lucru ar trebui să aibă ele în comun: conștiința că el a tradus întotdeauna to the best of his abilities [cât au putut ei de bine]. Drept care, detest profesorii care fac haz între ei pe seama greșelilor făcute de învățăceii lor. Ce bine zicea bietul Noica: „Un tânăr căruia nu-i poți trece nici o incertitudine îți este o înfrângere.” Da, traducerea este o uriașă incertitudine, pe care n-o învățăm din teoria traducerii, ci din practica ei. Atâta le-aș spune celor tineri: citiți.

În volumul *Limbral* (2015), poeta Oana Avasilichioaei, stabilită în Canada, începe explorarea spațiului dintre limbi în felul acesta: „Border, you terrify. Border, you must dictate your own dismantling or we will perish. Purge. Border, are you listening? Are you empire?” Frontiera pare un monstru indiferent, îngrozește, nu știm sigur dacă va răspunde și are o forță augustă. Cum se vede abordarea aceasta a frontierei, face to face, din perspectiva traducătorului est-european, unde există o lungă istorie a frontierei, poate nu îndeajuns investigată și din punct de vedere al traducerilor?

Toată teoria asta a frontierelor este o pledoarie mascată pentru „găștile” literare, dacă mă gândesc bine. Sunt scriitori care vor să fie acceptați în spații care nu au habar de ei. Pentru a deveni parte din *establishment*, este nevoie de multe. Nu e un lucru de rușine că un critic ori un romancier sau poet est-european vrea și el în „grupa mare”. Am trecut cu toții pe aici. Tot globul vorbește engleza, dar nu toți sunt acceptați de editurile londoneze. Nu demult, un editor foarte bun mi-a declarat onest: „Eu nu public decât cunoscători nativi ai limbii engleze.” Este oare nefiresc? Suntem oare îndreptățiți să ne lamentăm? Putem face plângere la stăpânire? De ce nu se plâng de existența frontierei decât aceia care nu o pot forța, aceia care se află în afara ei?

Predam la Berkeley în anul 1997, în momentul când statul american a decis să anuleze ceea ce numeau ei *affirmative action*, adică facilitățile menite să ajute un sector de studenți defavorizați să intre la universitate. M-am trezit, când mergeam la ore, că cei proaspăt împinși în afara „graniței” se cocoșaseră în copac, la fel ca maimuțele. Protestau. Voiau înapoi privilegiile: să intre fără teste, să ia ușor notele etc. Nu pot decât să mă întreb, citind întrebarea ta: oare nu

este „granița” un concept prea politizat pentru a mai fi de încredere într-o discuție nemanipulată?

Am acasă două dintre volumele de poezii pe care le-ați tradus împreună cu Adam J. Sorkin pentru editura University of Plymouth Press: *Lines Poems Poetry* de Mircea Ivănescu și *The Book of Winter and Other Poems* de Ion Mureșan, fiecare însoțit de lucrările unor artiști plastici, Florica Prevenda în primul caz, Ciprian Paleologu în al doilea caz. Prin ce încercări ați trecut traducând aceste volume și ce mulțumire v-au adus?

Aici este de lăudat tocmai „granița”. Am tradus acele două cărți cu un nativ, Adam Sorkin. Am învățat enorm din lucrul cu el. Nu am fost întotdeauna de acord cu stilul lui de a suci vorbele, dar fără el nu aș fi avut siguranța că textul va spune ceva, măcar americanilor. El avea încredere că eu nu scap sensuri, iar eu mă puteam baza pe el pentru adaptarea englezei mele la timpul și spațiul cărora le era cartea adresată. E frustrant, dar este un rău necesar: atunci când nu traducem în limba noastră maternă, nu putem fi siguri că facem bine ceea ce facem fără girul unui nativ cultivat. Și, cum eu am tradus mai mult în engleză decât invers, am avut întotdeauna mare grijă să lucrez cu un poet englez ori să dau textul la citit unuia dintre ei. E drept că a fost o bucurie să știu că un volum de critică a apărut la Northwestern University Press în traducerea mea, fără ca cineva să se atingă de text câtuși de puțin, sau că Central European University Press mi-a publicat *Censorship in Romania* fără nici cea mai mică corectură. Dar, desigur, niciodată nu este prea târziu... Așa că le sunt recunoscătoare tuturor nativilor care m-au ajutat ori mă vor ajuta.

Păstrați de multă vreme legătura cu poeți și poete de limbă engleză, britanici mai ales, iar unii dintre ei au și fost la București cu mai multe ocazii. În ce fel poate contribui poezia ca mod de relaționare și stil de viață la sănătatea unei societăți? Poate fi poezia un pansament sau un medicament întru comunicare, evoluție culturală și renaștere spirituală?

Frumoasă întrebare. Și, da, eu sunt optimistă. Se întâmplă ceva acum, în era internetului: toată lumea poate posta poeme ori povestiri, sperând că va avea un public. Ziceam noi odată, românul e născut poet. Internauții, și ei, par să simtă că s-au născut poeți. Ei știu engleză cât de cât, au o memorie colectivă care este google-it și atenția lor este pe segmente scurte. Prin urmare, scriu cu toții poeme ori povești foarte, foarte scurte. Tot ce vrea autorul [scriitor, traducător etc.], tot ce vor defavorizații pe care frontierele îi țin la ușă, este să fie recunoscuți. Internetul a rezolvat problema. Eficient. Cartea pe hârtie devine treptat incomodă. Ca redactor de editură online, știu: e cu mult mai simplu să dai un link către o carte online, decât să duci cu tine zeci de volume în geamantan... Cartea nu moare, se transformă. La fel și cititorii ei.

Vă preocupă relevanța a ceea ce se traduce din română într-o limbă străină și modul cum se traduce. Cum susțin instituțiile de la noi și cele internaționale interesul pentru titlurile unor autori români, atunci când sunt relevante? A început să funcționeze această legătură sau încă este fragilă?

Susținerea aceasta din partea instituțiilor înseamnă bani publici. Prin urmare, nu prea știu ce să răspund. Mă bucur de sprijinul ICR, îi sunt foarte recunoscătoare că mă legitimează. Caut instituțiile care mă recomandă: Universitatea București, British Council, Muzeul Literaturii, Uniunea Scriitorilor, Ministerul Culturii. Dar mesagerii culturali cu vocație, ca tine și ca mine, o fac de drag, fără implicații pecuniare. Ei sunt adevărata rețea culturală. Spun asta după o viață de muncă. Cunosc poeții englezi și unii dintre ei mă știu bine. Colaborăm, avem încredere unii în alții. Se poate și mai bine, dar... nemulțumitului i se ia darul. Așa că tac și continui să traduc.

Să ne imaginăm că suntem într-o universitate care dorește să investească în modernizare și are mijloacele necesare. Care ar fi câteva dintre propunerile dumneavoastră pentru Facultatea de limbi și literaturi străine?

Aș lua-o de la numele instituției în jos. Literaturi... Acolo e problema majoră. Din anii 1990 am simțit că teoria literară nu e suficientă. Studiile culturale informează studentul, însă nu-l formează. Desigur, nu putem descrie o carte cu Ah! și Oh! ca în Ienăchiță Văcărescu. Avem nevoie de o poziție teoretică la fel de mult cum avem nevoie de analiza de text. Problema este comunicarea cu studenții. Un curs-monolog, plin de acele vocabule sacre cum ar fi „historiographic metafiction“, va fi sigur un fiasco. Avem nevoie de cursuri interactive [ca să nu vedem studenții butonând telefonul pe sub bancă], de primatul textului literar. Trebuie dat la o parte balastul discursurilor pestrițe, pline de cuvinte învățate din alți critici, care semnalizează violent: „sunt din grupa mare, știu limba, vorbesc ca ei!“ Studentul nu are nicio vină că trăiește în altă lume decât au cunoscut profesorii lui. Când m-am apucat eu să lucrez *Engleza cu cheie*, știam exact ce au, ce vor și pentru ce se pregătesc studenții. E rândul generației tale să facă la fel. Dacă studenții au nevoie de o altă față a literaturii decât cea teroretică, ori îi ajutați, ori îi pierdeți.